

Heini Hakosalo Foucault'ta selkokielellä

Kai Alhanen, *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa*. Gaudeamus, Helsinki 2007. 244 s.

Kai Alhasen väitöskirja *Käytännöistä ja ajattelusta Michel Foucault'n filosofiassa* tarkistettiin toukokuussa 2007 Helsingin yliopiston teologisessa (*sic!*) tiedekunnassa. Tutkimuksella on ominaisuuksia, jotka ovat harvinaisia sekä suomalaisten opinäytteiden että Foucault-kirjallisuuden joukossa: se on luettavaa, ajoittain suorastaan nautittavaa tekstiä, eikä sitä kuormita jargon tai itsetarkoitussellinen oppineisuuden osoittaminen. Vaikka se sopii myös aloittelijalle – esimerkiksi yliopistolliseksi oppikirjaksi –, se ei ole puhtaan esittelevä, ulkokohtainen tai epäitsenäinen. Tutkimuksesta heijastuu vilpittömän halu ymmärtää ja tehdä ymmärrettäväksi Foucault'n ajattelua.

Käytännöt johdantona

Alhasen teos on paras suomeksi saatavilla oleva johdanto Michel Foucault'n ajatteluun¹, ja kansainvälisestäikin oman lajinsa parhaita. Se luo katsauksen Foucault'n koko tuotantoon ja jäsentyy kolmen ”käytännön tutkimuksen akselin” eli tiedon, vallan ja etiikan ympärille. Käytännön käsite on punainen lanka, jonka avulla Alhanen sitoo Foucault'n tuotannon yhteen ja avaa siihen uusiakin näkökulmia. Foucault'n tuotanto on tunnetusti moniaineksinen, eikä hän itse tehnyt paljoakaan tasoittaakseen sen sisäisiä jännitteitä. Jos se halutaan jäsentää yhden käsitteen ympärille, käsitteen on siis syytäkin olla yleinen. Alhanen saa Foucault'n pääteokset sovitettua viitekehukseensa käyttämättä tulkin-

nallista väkivaltaa, ja kirjan rakenne etenee vaivattomasti yhtä aikaa kronologisena ja systemaattisena.

Painopiste on niissä teoksissa, joissa Foucault itse käytti käytännön käsitettä. Eniten huomiota saa *Tiedon arkeologia*, joka on Alhasen mukaan ”avain Foucault'n käytännön käsitteen ymmärtämiseen” (47). Tutkimukseen sisältyy myös erinomainen yhteenveto *Seksuaalisuuden historian* kolmesta viimeisestä osasta (viimeisestä siltä osin kuin sitä julkisuudessa tunnetaan). Ainoa Foucault'n tuotannon lohko, joka jää huomiotta, ovat 1960-luvun kirjallisuustekstit². Foucault'n ”kirjallisen kauden” ohittaminen ei ole mitenkään itsestään selvä ratkaisu. Voisihan ajatella, että kirjoittaminen oli Foucault'lle käytäntö, ja vieläpä käytäntö, jolla hän näki suuren emansipaatiopotentialin, sillä kielen rajojen kolkuttelu oli hänelle samalla ajattelun vallitsevien muotojen kyseenalaistamista.

Nimensä mukaisesti tutkimus keskittyy nimenomaan Foucault'n filosofiseen *ajatteluun*. Se on luonteeltaan selkeästi filosofinen tutkimus, ei historiallinen tutkimus Foucault'n ajattelun kehittymisestä ja siihen vaikuttaneista seikoista. Tutkimus sisältää niukasti henkilöhistoriallista, kontekstualisoivaa tai vertailevaa ainesta, poikkeuksena muutama viittaus annalisteihin, historiallisen epistemologian edustajiin ja Wittgensteiniin.³

Alhasen ote suhteessa tutkimuskohteeseensa on johdonmukaisen ymmärtävä. Milloin sisällöllistä kritiikkiä esiintyy, se kohdistuu Foucault'n kriitikoihin, esimerkiksi Habermasiin.

Suurin osa kritiikistä on pehmeän täydentävää: ”monilta tutkijoilta on jäänyt huomaamatta ...” Samanhenkisiä keskustelukumppaneita ovat ne tutkijat, jotka ovat painottaneet käytännön käsitettä (esim. Paul Veyne ja Thomas R. Flynn). Tutkimuskirjallisuutta on käytetty monipuolisesti, joten teoksen kirjallisuusluettelosta on hyötyä Foucault’sta kiinnostuvalle, mutta mitään systemaattista katsausta Foucault-tutkimukseen kirja ei sisällä.⁴

Käytännöt tulkintana ja kritiikkinä

Johdantona tutkimus toimii erinomaaisesti, omaäänisenä kannanottona Foucault-tutkimukseen hieman huonommin. Käytännön käsite sopii paremmin esittelemisen kuin kritiikin tai radikaalien uudelleentulkintojen pohjaksi. Aivan hampaaton tutkimus ei kuitenkaan ole: se sisältää joitakin uusia painotuksia, monia hyödyllisiä selvennyksiä ja jonkin verran väittelyä muiden Foucault-tutkijoiden kanssa.

Lähes kaikilla, jotka harjoittavat humanistista tai yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, näyttää olevan Foucault’sta jonkinlainen mielikuva, joka tosin on usein muodostunut pikemminkin tutkimuskirjallisuutta kuin Foucault’ta itseään lukemalla. Yksi mielikuva on, että diskurssien tutkimus ja käytäntöjen tutkimus ovat vaihtoehtoisia, kenties jopa toisensa pois sulkevia tapoja tehdä tutkimusta ja että Foucault edustaa nimenomaan edellistä, siis ”pelkkien” diskurssien tutkimusta. Alhasen tutkimuksen ansioihin kuuluu, että se kyseenalaistaa tätä mielikuvaa. Hänen keskeisiä tavoitteitaan on osoittaa, miten diskursiivisten ja ei-diskursiivisten käytäntöjen tutkimuksen suhde on muuttunut Foucault’n tuotannossa.

Toinen, uusi painotus Alhasen kirjassa koskee Foucault’n tuotannon periodisointia. Tavallisin tapa jäsentää sitä on arkeologisen ja genealogisen kauden erottaminen toisistaan ja rajan vetäminen *Tiedon arkeologian* jälkeen. Alhaselle jo *Tiedon arkeologia* on kuitenkin uuden ajan airut, koska Foucault nostaa siinä esille (diskursiivisen) käytännön käsitteen. Alhanen katsoo, että ”*Tiedon arkeologiassa* Foucault ir-

tautuu monista käsityksistä, jotka ovat hallinneet hänen aikaisempia tutkimuksiaan” (45).

Alhanen keskittää suuren osan kriittisistä ponnistuksistaan diskursiivisen käytännön käsitteen selventämiseen. Hänen tapansa tulkita ja selventää arkeologista tutkimusmallia on pääosin uskottava ja hyödyllinen. Yksi kysymys, jota Alhanen pohtii perusteellisesti, koskee diskursiivisen muodostelman sääntöjä. Ovatko ne vain säännönmukaisuuksia, jotka voidaan havaita vasta jälkikäteen, arkeologisen analyysin keinoin? Vai onko kyse diskurssin tuottamista tietynä aikana ja tietyssä paikassa rajoittavista säännöistä? Vastaus on Alhaselle tärkeä, koska siitä riippuu *Tiedon arkeologian* suhde myöhempiin teoksiin ja siten myös hänen periodisointia koskevan väitteensä uskottavuus. Foucault ei anna yksiselitteistä vastausta, ja tutkimuskirjallisuudessaakin esiintyy erilaisia näkemyksiä. Esimerkiksi Martin Kusch katsoo, että kyse on säännönmukaisuuksista, ei säännöistä. Alhanen kritisoi häntä ja puolustaa voimakkaasti näkemystä, jonka mukaan ”havaitut säännöllisyydet ilmentävät diskurssia ohjaavia sääntöä” (59).

Kusch perustelee näkemystään sillä, että ”jos sääntöjen on [...] määrä olla enemmän kuin säännönmukaisuuksia, jonkun on jollain tavoin sisäistettävä ne” (82). Säännöistä puhuminen edellyttäisi siis toimijan kategorian introdusoimista arkeologiseen tutkimusmalliin, ja sitä Foucault ei Kuschin mukaan tee. Tässä kohdin Kusch rekonstruoi, kun taas Alhanen *kehittää* Foucault’n tutkimusmallia – mielestäni aivan oikeaan suuntaan. Askel, jonka Alhanen ottaa korostessaan, että diskurssin säännöt ovat ohjaavia sääntöjä, on ymmärrettävä hänen omien tavoitteidensa näkökulmasta, sillä se helpottaa *Tiedon arkeologian* kytkemistä genealogiseen valta-analytiikkaan. Mutta se on järkevä myös tietehistoriallisen tutkimuksen näkökulmasta, sillä Alhasen tavoin ymmärrettyinä arkeologinen tutkimusmalli on kiinnostavampi ja käyttökelpoisempi. Diskurssia ohjaavat säännöt ovat ehtoja, jotka säätelevät sitä, ketkä voivat tulla sen toimijoiksi, millaisista

asioista voidaan puhua, millaisin käsittein ja millaisilla foorumeilla.

Sääntökysymys kytkeytyy kiinteästi kysymykseen toimijuudesta. Kysymys on niin visainen, että Foucault’n on vaikea puhua siitä johdonmukaisesti, eivätkä Alhasenkaan lausunnot ole aivan yksiselitteisiä. Alhasen mukaan ”Säännöt eivät ole [...] kenenkään hallittavissa ja muutettavissa, vaan ne koskevat kaikkia diskurssissa toimivia ihmisiä samalla tavoin” (85). Toisaalta hän kirjoittaa, että ”yksittäisten ihmisten toiminta voi tietenkin olla yksi käytännön muuttumisen käynnistävistä tapahtumista” (98).

Jälkimmäinen kanta on uskottavampi. On selvää, ettei yksikään toimija voi hallita diskurssin sääntöjä kokonaisuudessaan tai muuttaa niitä mahtikäskyllä. Toisaalta yksilö tai ryhmä voi havaita jonkin säännön ja vaikuttaa siihen tietoisella toiminnalla. Ajatusta voisi kehittää edelleen, ja samalla sitä voisi viedä vielä vähän lähemmäs genealogista valta-analyysia. Voisi sanoa, että *tieteellistä valtaa* on niillä toimijoilla ja siinä suhteessa kuin he voivat vaikuttaa diskurssin sääntöihin, esimerkiksi siihen, millä edellytyksillä diskurssiin voi osallistua (vaikkapa kasvattamalla tai rajoittamalla mahdollisten subjektipositioiden määrää), mitä hyväksytään sitovaksi evidenssiksi tai millaisin käsittein siinä voi puhua.

Toinen hyödyllinen selvennys, jonka Alhanen Foucault’n ajatteluun tekee, on erottelu vallan ja hallinnan välillä. Alhanen erottaa kaksi tasoa: kaikkialla läsnä olevien, jatkuvasti muuttuvien, ohikiitävien ja epävakaiden *valtasuhteiden* tason ja vakiintuneemmat vallankäytön muodot eli *hallinnan* tason. Alhasen mukaan Foucault ei ollut kovin kiinnostunut edellisestä, vaikka olikin sitä mieltä, että valtaa on tutkittava alhaalta ylöspäin. Hallinnan tasolla valtasuhteet ”tulevat suhteellisen riippumattomiksi niiden puitteissa toimivien yksilöiden päämääristä” (127). Jaottelu valottaa myös Foucault’n ajattelun eettisiä ja poliittisia ulottuvuuksia: hän ei vastustanut vallankäyttöä sinänsä eikä edes hallintaa sinänsä, vaan ”modernilla ajalla kehittyntä erityistä vallankäytön muotoa: normalisoivaa hallintaa, jossa

yksilöitä ohjataan sopeuttamaan oma käytöksensä tiettyihin normeihin” (18). Antiikin itsekäytännöt, joita Foucault tutki viimeisissä teoksissaan, osoittavat, että normalisoivalle hallinnalle on periaatteessa vaihtoehtoja.

Alhasen tutkimus havainnollistaa osaltaan erästä Foucault-keskustelulle laajemminkin luonteenomaista piirrettä: Foucault pakenee helposti sekä filosofista että historiallista kritiikkiä. Filosofi-historioitsija Foucault operoi rajavyöhykkeellä. Kun hän jää kiinni filosofian puolella rikkomuksesta, josta siellä on tapana rangaista, esimerkiksi käsitteellisestä epä johdonmukaisuudesta, hänen voi aina sanoa tehneen historiallista tutkimusta. Ja kun hän jää kiinni historian puolella esimerkiksi summittaisesta lähdytöskentelystä, hänen toimiaan voi puolustaa vetoamalla siihen, että olennaista hänen työssään on filosofinen kokonaisnäkemys, ”toisin ajatteleva”, ei evidenssin aukottomuus. Alhanen nojaa taktiikkaan pariin otteeseen: hän toteaa, että jokin Foucault’n väite, jota filosofisesti suuntautuneet kriitikot ovat lukeneet ontologisena kannanottona, koskee itse asiassa vain rajattua historiallista kontekstia. Hän ei kuitenkaan halua arvioida näiden kannanottojen oikeaan osuvuutta historian tutkimuksen keinoin. Foucault’n kriittinen arvioiminen jää siis muiden tehtäväksi.

Kenties on hyvä, että Alhanen pyyttelee filosofian puolella, sillä hänellä näyttää olevan historian tutkimuksesta melko heikko käsitys. Foucault karrikoi mielellään edeltäjiään korostaakseen oman lähestymistapansa uutuutta ja erinomaisuutta, ja hänen leveällä siveltimellä maalaamansa kuva siirtyy toisinaan sellaisenaan Alhasen tekstiin. Alhasen mielestä ”tapahtumallistaminen” ilmentää Foucault’n ”radikaalia käsitystä historiasta” (115). Tapahtumallistaminen oli radikaalia korkeintaan strukturalismin ja marxilaisen aatehistorian taustaa vasten, ei historian tutkimuksen perinnettä tai edes Foucault’n oman ajan ranskalaisen historian tutkimuksen annalistista valtavirtaa vasten. Myös kuvaus siitä, millaisia Foucault’n käyttämät historialliset selitykset ovat, vaikuttaa historioitsijan silmissä jokseenkin itsestään

selvältä. Useimmat historiankirjoittajat hyväksyisivät näkemyksen vaivatta – paitsi ehkä siinä tapauksessa, että se tarjoiltaisiiin heille ”foucault’laisena” historiankirjoituksena.

Lopuksi

Alhasen tutkimuksen vakavin ongelma on se, että hän jättää käytännön käsitteen määrittelemättä. Siten hän taittaa terävimmän kärjen sekä argumenttiltaan että siihen mahdollisesti kohdistuvalta kritiikiltä. Saamme kyllä runsaasti esimerkkejä erilaisista käytännöistä (tunnustuskäytäntö, itsekäytännöt, valistuksen eetos jne.) ja siitä, mitä ne tekevät (ohjaavat, säätelevät, luovat, ilmentävät yhteisön arvoja ja objektiivovat ihmisiä erilaisiksi subjekteiksi), mutta käytännön käsitteen kiteyttäminen jää lukijalle. Joskus käytännön käsite näyttää pikemminkin keinolta kiertää kysymyksiä kuin vastata niihin. Näin esimerkiksi silloin kun Alhanen kirjoittaa, että ”Foucault’n tutkimusten valossa voidaan [...] esittää, että vallankäyttö vakiintuu hallinnaksi, kun käytännöt synnyttävät ja pitävät yllä suunnitelmallisia ja pitkäjännitteisiä valtasuhteita” (125). Tämänkaltaisten väitteiden arvioiminen on hyvin vaikeaa, kun lukijalla ei ole käytössään minäänlaista ”käytännön” määritelmää. Ongelma ei ratkea sanomalla, että ei halua esittää teoriaa käytännöistä. Määritelmä ei ole teoria.

Koska Alhanen näkee käytäntöjä sielläkin, missä Foucault itse ei tätä sanaa käytä (esim. valistuksen eetos), hänellä täytyy olla jokin (esi)ymmärrys, jonka varassa hän tunnistaa käytännön silloin kun sellainen tulee vastaan. Hän olisi voinut jakaa käsityksensä lukijan kanssa. Se olisi ehkä altistanut kritiikille, mutta myös antanut hänelle mahdollisuuden terävöittää argumenttiaan. On vaikea sanoa, onko kyse luontaisesta vaatimattomuudesta vai tahallista väistöliikkeestä. Sen harmittavat seuraukset näkyvät ehkä selvimmin loppulauseessa, josta lukija odottaa löytävänsä teoksen pääargumentin kiteytetyssä muodossa, mutta löytääkin pelkän yhteenvedon asioista,

jotka on esitetty esimerkillisen selvästi jo pääluvuissa.

Viitteet

1. Toinen suomeksi julkaistu Foucault’n koko tuotantoa käsittelevä kirja, Martin Kuschin *Tiedon kentät ja kerrostumat* (Pohjoinen, Oulu 1993), on ansiokas tutkimus sekkin, mutta se sopii paremmin sellaisille, jotka ovat jo Foucault’nsa lukeneet, kuin niille, jotka ovat vasta muodostamassa käsitystä hänen ajattelustaan.
2. Michel Foucault, *Raymond Rousset* (Gallimard, Paris 1963) ja ne artikkelit, joita on koottu esimerkiksi teokseen Michel Foucault, *Language, Counter-Memory, Practice*. (Basil Blackwell, Oxford 1977).
3. Foucault’sta on julkaistu useita laajoja elämäkertoja: Didier Eribon, *Michel Foucault* (Vastapaino, Tampere 1993); James Miller, *The Passion of Michel Foucault*. (HarperCollins, London 1993); David Macey, *The Lives of Michel Foucault*. (Hutchinson, London 1993).
4. Foucault-tutkimuksen nykytilan kirjoittamisesta kiinnostuneen kannattaa aloittaa Foucault-arkiston (<http://www.michel-foucault-archives.org/>) tai elektronisen Foucault Studies -julkaisun (<http://www.foucault-studies.com/index.html>) kotisivuilta.